

אימפריאליזם אמריקני בעידן הפוסט-אוריינטליזם

לין שלר

מאמרה של מלאני מקאליסטר (McAlister) המתורגם כאן הוא הפרק הראשון בספרה *Epic Encounters: Culture, Media, and U.S. Interests in the Middle East, 1945-2000*. בספרה זה, העוסק במקומו המרכזי של המזרח התיכון בתרבות האמריקנית שלאחר מלחמת העולם השנייה, מקאליסטר טוענת כי קיים קשר הדוק בין ההזדהות התרבותית של הציבור האמריקני עם המזרח התיכון לבין מדיניות החוץ שנקטה ממשלת ארצות הברית באזור זה. המאמר חושף בפעם הראשונה זיקות חשובות בין התרבות האמריקנית לבין מדיניות החוץ של ארצות הברית. מקאליסטר, חשוב להדגיש, אינה רואה באף אחת מהן ישות אחידה. להפך, חשיבותו של ספרה נעוצה בכך שהוא רואה בתרבות הפופולרית מערכת נזילה של 'גיאוגרפיות מוסריות' שונות זו מזו, מנוגדות זו לזו ומתפתחות. מטרתה של מקאליסטר היא לבחון את תהליכי העומק המסבירים כיצד הפך המזרח התיכון לכמה שעליה יכלו האמריקנים להציב בריתות מדומיינות – דתיות, גזעיות ומגדריות. בהמשך הספר מקאליסטר בוחנת את האופן שבו פונדמנטליסטים נוצרים, מוסלמים אמריקנים שחורים ואגיפטולוגים חובכים השתמשו במזרח התיכון כמנוף לקידומן של טענות מקיפות יותר על קהילה וזהות. בדרך זו היא מגלה את חשיבותן של בריתות על-לאומיות בבניית זהויות אמריקניות פנימיות על כל גוניהן.

מחקרה של מקאליסטר חב חוב אינטלקטואלי נכבד לאדוארד סעיד. מקאליסטר מכירה בתפקידו החלוצי של סעיד בחשיפת הקשרים בין הפנטזיות המערביות המכוננות את האחר האוריינטלי, לבין אימפריות קולוניאליות אירופיות שנבנו במזרח התיכון. מקאליסטר יוצאת מאוריינטליזם לכמה כיוונים שונים. ראשית, התייחסותה למשנתו של סעיד היא ביקורתית, והיא מציעה ניתוח מזוקק ומורכב יותר. שנית, סעיד התמקד באירופים במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה ואילו תחום המחקר שמקאליסטר מציעה רחב יותר. זהו צעד חשוב לא מן הבחינה הכרונולוגית בלבד, אלא מהבחינה האפיסטמולוגית גם כן. זאת ועוד, ההתמקדות בארצות הברית במחצית השנייה של המאה העשרים מרחיבה את תחומי המחקר הקולוניאלי והפוסט-קולוניאלי ומאתגרת הגדרות צרות יותר של אימפריאליזם שתייחמו בעבר את ההיסטוריות שנחשבו מתאימות למחקר בתחומים אלה. בכך מקאליסטר מכניסה את ארצות הברית לתוך שדה המחקר הפוסט-קולוניאלי של האימפריאליזם מצד אחד, ומציבה את האימפריה במרכז המחקר על התרבות האמריקנית מצד אחר. זוהי תרומה חשובה הן ללימודים האמריקניים והן ללימודים הפוסט-קולוניאליים.

לכסוף, עבודתה של מקאליסטר תורמת קול נוסף לביקורת המוכרת יותר בדבר הלוגיקה הבינארית של סעיד. סעיד מתאר באוריינטליזם את הזהויות האירופיות כמאה התשע-עשרה כזהויות מבוצרות בתוך מנטליות של 'אנחנו' מול 'הם', וטוען שהמזרח מספק להן את הניגוד הדרוש לבנייתן. סעיד חשף קשרים חשובים בין חשיבה אוריינטליסטית לכיבושים קולוניאליים בעזרת מושגים כמו פרימיטיבי מול מודרני, אי-רציונלי מול רציונלי ונשי מול גברי, מושגים שעליהם נשענו התרבויות הפוליטיות והצבאיות של אירופה במזרח התיכון. עבודתו גם הניחה את התשתית שאפשרה לדור חדש של חוקרים לחשוף את הדרכים שבהן היו התרבויות באירופה ספוגות במורשת האימפריאליסטית. ואולם, אף שמקאליסטר מדגימה שוב עד כמה שימושי הדגם של סעיד, היא טוענת שייצוגי התרבות האחידים שלו אינם תקפים למחקר על ארצות הברית בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. מחקר המתעניין בעיסוק האמריקני הפופולרי במזרח התיכון באותה תקופה חייב להביא בחשבון את ריבוי הקולות, האידיאולוגיות והאג'נדות הפוליטיות המעצב אותו. עבודתה של מקאליסטר מאששת את הטענה כי המזרח התיכון מילא תפקיד בולט בדמיון האמריקני, אך הופכת טענה זו למורכבת יותר בהדגישה שהתקיימו זו לצד זו אג'נדות פוליטיות, אידיאולוגיות ודתיות רבות, אשר לעתים קרובות התחרו והתנגשו זו בזו.

תפיסתה של מקאליסטר את התרבות באופן עשיר יותר מהאופן שבו תופס אותה סעיד מאפשרת לה לכלול בה מגוון וקונפליקט. ואולם, האופן שבו היא מתארת כיצד דמיינו האמריקנים את המזרח התיכון מאפשר מורכבות גדולה אף יותר. גם כאן מתברר כי המודל הבינארי הקשיח אינו מספק, ומקאליסטר מדגישה את הדרכים שבהן הדימויים של המזרח (האוריינט) התפתחו והשתנו עם הזמן אגב דיאלוג עם אירועי התקופה ועם השיח התרבותי המקומי. כך, הדימויים המגדריים שיצרו האמריקנים ביחס למזרח התיכון לא התבססו על הניגוד המסודר והבלתי משתנה של גברי מול נשי, המתואר באוריינטליזם. לטענת מקאליסטר, בתרבות האמריקנית שלאחר המלחמה, הייצוג הסמלי של האומה לא דמה כלל לסובייקט של אדוארד סעיד – לזכר הבורגני הלבן. לעומת זאת, הנשים והנשיות הן שמילאו תפקידי מפתח ביצירתה הסמלית של האומה האמריקנית בהיותן אמהות המופקדות על המרחב הביתי. עוד היא טוענת כי הזהות הלאומית עוצבה דרך מושג מקיף יותר של המשפחה האמריקנית. מקאליסטר מציגה בפרקים הבאים בספרה ניתוח של הסיקור התקשורתי של משבר בני הערובה באיראן, כדי להראות כיצד ציירו הגורמים הפוליטיים האמריקניים את הפעולות העוינות נגד אזרחי ארצות הברית במזרח התיכון בפני הציבור האמריקני כהתקפה על המשפחה האמריקנית כולה. סכסוכים עם המזרח התיכון נראו כהתנגשות בין תרבויות והחזקת בני הערובה תוארה כאיום חמור על המשפחה, הביתיות והנישואים בארצות הברית.

אולם המזרח התיכון לא שימש רק דמות שלילית שכנגדה יכלו האמריקנים לבנות את זהויותיהם שלהם. להפך, מקאליסטר מראה כי המזרח העניק לאמריקנים דימויים רבי עוצמה לצורך כינון בריתות פוליטיות ודתיות עם משטרים או תרבויות מסוימים במזרח התיכון, בריתות שהיו חלק ממאמציהם לקדם את האינטרסים התרבותיים והפוליטיים שלהם. אמריקנים מכל גווני הקשת מצאו במזרח גבורה מעצימה ואידיאולוגיות מרוממות רוח וניצלו אותן כדי להזין את קנאותם הדתית, את חרדותיהם הפוליטיות ואת הפנטזיות הצבאיות שלהם. בעניין הזדהותם של האמריקנים עם ישראל, לדוגמה, מקאליסטר מראה כיצד יהודים אמריקנים מצאו בארצם בני ברית ציונים במקומות בלתי צפויים. כך, נוצרים אוונגלים טענו שהציונות והתקבצות היהודים בארץ הקודש מבשרות את התגשמות הנבואה התנ"כית ותרמו במידה רבה להזדהות הלאומית האמריקנית עם ישראל. מתוך עמדה שונה לחלוטין, שמרנים פוליטיים שהיו מודאגים מתסמונת וייטנאם נשאו את עיניהם אל ישראל כאל סמל של מיליטריזם חיובי וקידמו את הדימוי של ישראל כמקור השראה לשימוש החלטי ויעיל בכוח. האינטרסים של כל קבוצה וקבוצה תרמו להזדהות תרבותית עמוקה עם ישראל שהייתה חלק מהגשמת האינטרסים הלאומיים של ארצות הברית.

במחקרה טוענת מקאליסטר אפוא כי המזרח התיכון מילא תפקיד מפתח בהתגבשותן של אידיאולוגיות פוליטיות, תרבותיות ודתיות בקרב מגוון רחב של אמריקנים שלא היו להם קשרים תרבותיים או היסטוריים ברורים מאלהם לאזור. קרוב לוודאי שההיבט החדשני ביותר של טענות מסוג זה במחקר של מקאליסטר הוא הניתוח של התפקיד הבולט שמילא המזרח התיכון בתנועות התרבותיות, האידיאולוגיות והפוליטיות של האפרו־אמריקנים. מקאליסטר מראה כי קשריהם להיסטוריה, לדימויים, לאנשים ולגיאוגרפיות של המזרח התיכון מתפרשים על פני מאות שנים וכי הם אינם רציפים ואינם מוגבלים להיבט אחד. למן העברות ועד למאבק על זכויות אזרח – הדימויים התנ"כיים של עבדים משוחררים המגיעים לארץ המובטחת היו השראה להמוני אפרו־אמריקנים בחתירתם לחירות, לשוויון ולשייכות במובן הרוחני והפוליטי. אך מפנה מכריע בזיקות אלה אירע בשנות השישים עם עלייתן של הלאומנות השחורה ו'אומת האסלאם'. אלה הביאו לאימוצו של האסלאם כדת של המיליטנטיות השחורה בידי אפרו־אמריקנים. קשר גזע־דת־תרבותי נוצר בין מוסלמים שחורים לבין מוסלמים במזרח התיכון והזין תת־תרבות לאומנית שחורה ותרבות־נגד בדלנית בקרב אפרו־אמריקנים. כך, כפי שמקאליסטר מראה, הזיקה למזרח התיכון וההזדהות עמו קשורות לאופני שיח אחרים של ייצוג, כמו גזע ומגדר, וההזדהות עם המזרח התפתחה, נעה ושינתה כיוון במקביל למאבקים על אזרחות ושייכות בארצות הברית.

המהלך שמציגה מקאליסטר, מהלך של ניתוח התפיסה של התרבות האמריקנית האחידה ושל הדגשת הנתיבים המתפצלים שהתוו קהילות וקבוצות אינטרסים

שונות בארצות הברית כבואן במגע עם המזרח התיכון, משקף תמורות משמעותיות שחלו בתחום לימודי אמריקה בעשור האחרון. מלומדים העוסקים בלימודי אמריקה מתעמתים היום עם המושגים 'אמריקה' ו'תרבות' ומפנים תשומת לב למאפיינים החשובים שלהם, כמו הגיוון האתני והתרבותי, היברידיות וחציית גבולות גיאוגרפיים ותרבותיים. התרחבות המסגרת המושגית גררה גם הרחבה של הגישות המתודולוגיות למחקר. לפיכך, חוקרים של לימודי אמריקה הולכים ומאמצים גישות בין-תחומיות ורב-תחומיות כבואם לבחון את החברה, התרבות והפוליטיקה של ארצות הברית. הם נסמכים במחקריהם על תחומים וגישות, כמו היסטוריה, לימודי תרבות, אמנות וארכיטקטורה, עיור, ספרות, אקולוגיה ולימודי פולקלור. כך למשל, מקאליסטר מציעה ניתוח של סרטים הוליוודיים כקרש קפיצה לדיון בתמורות עמוקות יותר בהיסטוריה הפוליטית, החברתית והאינטלקטואלית של ארצות הברית. אופן הניתוח הזה מדגיש את חשיבותה ואת הכרחיותה של הגישה הבין-תחומית בהארת הזיקות בין עולמות רעיוניים, ייצוגים, ופרקטיקות חומריות.

מקאליסטר מזהה באפוסים התנ"כיים המוסרטים סימנים של תמורות שחרגו אל מעבר למגרשים הפוליטיים והמוסריים בארצות הברית. לפי מקאליסטר, העיסוק התכוף בתנ"ך בתקופה זו שיקף חיפוש אחר תמורות מוסריים בעידן של מצוקה פוליטית ותרבותית. ואולם התנ"ך היה גם אמצעי רב עוצמה שסייע בהנחלת אידיאולוגיות פרו-אמריקניות לקהלים בארצות הברית ומחוצה לה. שיטת המחקר של מקאליסטר, המשלבת דה-קונסטרוקציה וניתוח מדוקדק של המסרים המוסריים והפוליטיים המובלעים בנרטיבים של הסרטים, מוליכה אותה למסקנה שהאפוסים האלה שיקפו את התמורות והמהפכים בסדרי היום הפוליטיים התרבותיים באמריקה ובו בזמן תרמו ליצירתם. במאמר זה, מקאליסטר בוחנת את התפקיד הדואלי של האפוסים התנ"כיים: מצד אחד אפוסים אלה 'ארזו' את המזרח התיכון באריזה נוחה להבנה בעבור קהל אמריקני שהתמודד עם חוסר הוודאות שיצרה הדה-קולוניזציה, ומצד אחר אותתו על כוונותיה של אמריקה לקהלים שמחוצה לה.

עבודתה של מקאליסטר מבקשת מאתנו להביט אל מעבר לאינטרסים של תאגידי הנפט ושל הצבא כבואנו להסביר את מעורבותה של ארצות הברית במזרח התיכון. טענתה העיקרית היא שיש חשיבות לתרבות בפוליטיקה, ולכן אי אפשר להסביר את הפלישות של ארצות הברית בזירה הבין-לאומית בלי להבין כיצד התערבויות אלה התפרשו מחדש בזירה הפנימית של שדות השיח התרבותיים האמריקניים.

על שינויים יסודיים בהזדהויות קהילתיות ובאידיאולוגיות מקומיות ועל תזוזות בדרכים שבהן דמיינו אמריקנים את מקומם בקהילות מקומיות ובין-לאומיות אפשר ללמוד הרבה מההתבוננות בצמתים שבהם הקשרים האמריקניים למזרח התיכון אורגנו ונערכו מחדש. בפרק הנידון, מקאליסטר משתמשת במושג 'עלינות נדיבה' כדי לתאר את אחת מנקודות התפנית האלה ב'גיאוגרפיות המוסריות' האמריקניות

בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. האמריקנים התאמצו ליישב בין הבוז הגובר שלהם כלפי הקולוניאליזם האירופי מחד גיסא, לבין הנטייה הצבאית שלהם לדכא את התפשטות הקומוניזם מאידך גיסא, כל זאת בעודם שרויים בעידן של פוליטיקה פנימית שבה הנחות היסוד של האזרחות מעורערות ומתארגנות מחדש. מקאליסטר מנתחת את האפוסים ההוליוודיים התנ"כיים כתוצרים תרבותיים החושפים את חשבון הנפש שאמריקנים היו שקועים בו כאשר פילסו להם דרך במציאויות גיאופוליטיות משתנות וחשבו מחדש על התפקיד המנהיגותי שלהם בתוכן.

אמנם מחקרה של מקאליסטר הוא ציון דרך בהבנתנו כיצד תרבויות וזהויות אמריקניות משוקעות בתודעה על-לאומית, אולם עבודתה אינה מצליחה לבסס מספיק את הקשרים בין ייצוג תרבותי, מצד אחד, לבין ההיסטוריה של ההתערבויות הפוליטיות והצבאיות של ממשלת ארצות הברית במזרח התיכון ותוצאותיהן, מצד שני. יש סכנה בזיהוי מחקר מדיניות החוץ עם לימודי היחסים הבין-לאומיים. במיוחד נכון הדבר במחקר ארצות הברית. בפרק הזה, הקשרים שמקאליסטר מציגה בין סרטים הוליוודיים לבין דוח המועצה לביטחון לאומי מס' 68, מאשרים שוב כי עניינה המרכזי הוא ההבניה של הכוונות האמריקניות, ולא של מדיניות החוץ של ארצות הברית כפי שהתקיימה למעשה. ואכן, ההיסטוריה של מאמצי הממשלה האמריקנית לממש 'חירות בשליטת ארצות הברית' במזרח התיכון מסגירה את הפער העצום והמתמשך בין השאיפות האמריקניות לבין יכולתם של האמריקנים לממש אותן לנוכח המציאות. למן הרגע שהגיעו בו 'לשטח' במזרח התיכון, נאלצו האמריקנים לחשוב מחדש על דימוי המזרח שלהם או לזנוח אותו לגמרי ולהתמודד עם האנשים והאירועים הממשיים ועם המסורות התרבותיות האמתיות במזרח התיכון. מקאליסטר, כמו סעיד באורינטליזם, אינה בונה דגם דיאלוגי של יחסי ארצות הברית-המזרח התיכון אפילו בתחום התרבות, ועמי המזרח התיכון ותרבויותיו נותרים אצלה לוחות חלקים שעליהם האמריקנים משרטטים את הפנטזיות שלהם. סעיד עצמו, בהגיבו לביקורת זו, עיצב מחדש את הסובייקט המזרח תיכוני שלו. בספרו *Culture and Imperialism* הציע סעיד לקרוא את הטקסטים התרבותיים של המפגש הקולוניאלי כדיאלוג הבונה באופן הדדי את הכוחות הקולוניאליים ואת הנכבשים: 'לחבר שוב חוויה ותרבות משמע, כמובן, לקרוא טקסטים מתוך המרכז המטרופוליני ומתוך הפריפריות בצורה קונטרפונקטית,¹ בלי לייחס את זכות ה"אובייקטיביות" ל"צד שלנו" ובלי להטיל את משא ה"סובייקטיביות" על ה"צד שלהם"' (Said 1994: 246).

1 'קונטרפונקט' הוא מונח מתחום המוזיקה ומשמעותו צירוף של שני קווים מלודיים עצמאיים (או יותר) ויצירה של מרקם הרמוני ביניהם. במובן הסימבולי הביטוי מציין פגישה, או הימצאות ב־זמנית, של שתי מציאויות שונות.

התעלמות מההשפעה החזקה של היוזמות, התודעה האלטרנטיבית ומעשי ההתנגדות במזרח התיכון על התפיסות ועל האידיאולוגיות האמריקניות, משמעה מתן משנה תוקף להגמוניה התרבותית והפוליטית האמריקנית. לו הייתה מקאליסטר מקנה חשיבות גבוהה יותר לביסוס הקשרים בין התרבות לבין ההיסטוריה של מדיניות החוץ של ארצות הברית, היא הייתה מחויבת להשאיר מקום רב יותר לקולות מזרח תיכוניים בנרטיב שלה על יחסי ארצות הברית-המזרח התיכון. מחקר היחסים הבין-לאומיים בעולם הפוסט-קולוניאלי חייב לחשוב על דרכים לדחוק את הפוליטיקה ואת התרבויות המערביות מן המרכז ולהכיר בעוצמה הנובעת אפילו מהפינות המרוחקות ביותר של הפריפריה הגיאופוליטית.

בסופו של דבר, מושא החקירה של מקאליסטר הוא הדמיון האמריקני, ואם כך, עבודתה מעלה טענה חזקה בדבר האופן שבו דמיינו האמריקנים את עצמם בעולם. בהתחשב בהיסטוריה של יחסי ארצות הברית-המזרח התיכון, נראה כי המזרח המדומיין מעניין את הציבור ואת העילית השלטת בארצות הברית יותר מכל מציאות מזרח תיכונית, ועל כן עבודתה של מקאליסטר חשובה. עבודתה אכן עוזרת להסביר מדוע הציבור האמריקני המשיך לקבל, ואף לאשר, את הטעויות הגסות, המעידות והחשובים המוטעים וההרסניים של מדיניות החוץ של ארצות הברית במזרח התיכון, מדיניות אשר אפילו כיום משוקת לציבור כהתנגשות בין תרבויות או כנגזרת של פרדיגמת 'הטובים נגד הרעים'. ספרה של מקאליסטר אפוא אינו על המזרח התיכון, אלא על הסיבה שבעטיה האמריקנים עסוקים במזרח הסמלי. מן הדיון שלה משתקפת מציאות כואבת, מציאות שבה המרחב המזרח תיכוני המדומיין נוח לאמריקנים הרבה יותר מהתמודדות עם המציאויות הרבות, המורכבות והסוערות, שהם עצמם סייעו ביצירתן.

ביבליוגרפיה

Said, Edward W., 1978. *Orientalism*, New York: Pantheon Books.

Said, Edward W., 1994. *Culture and Imperialism*, New York: Vintage Books.